

EKONOMİK ENTEGRASYONLARA KATILIMIN TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ: PANEL VERİ ANALİZİ*

Oğuzhan ÖZÇELİK¹
Elçin AYKAÇ ALP²

Öz

Küreselleşen dünyada ekonomik büyüme ile uluslararası ticaret arasında kurulan pozitif yönlü ilişki, uluslararası ticarete verilen önemin artmasına sebep olmuştur. Artan bu önemle birlikte ülkeler 1950’lilerden itibaren yoğun bir şekilde ekonomik entegrasyonlara yönelmişlerdir. Türkiye dünya konjonktüründe yaşanan bu değişime paralel olarak, dış ticaretini artırmak için başta 1996’da Avrupa Birliği Ülkeleriyle Gümrük Birliği anlaşması olmak üzere farklı ülkelerle pek çok ekonomik entegrasyon anlaşması imzalamış ve hayata geçirmiştir. Bu çalışmada Türkiye’nin katılım gösterdiği bütün ekonomik entegrasyonlar ayrı ayrı ele alınarak 1974-2017 dönemi için karşılaştırmalı analizler yapılmıştır. Bu kapsamda 1984-2017 yılları arasında Türkiye’nin dış ticaretinde en az %0.01 paya sahip olan 75 ülke ile örneklem oluşturulmuştur. Örneklem ülkelerin ikili ticaret verileri ve Çekim Modeli kullanılarak tahminler üretilmiştir. Yapılan analizlerden elde edilen temel bulgular literatürle uyumlu olarak ekonomik entegrasyonların Türkiye’nin dış ticaretini artırdığı yönündedir. Buna karşın, bu araştırmada ekonomik entegrasyonlardan tercihli ticaret anlaşmalarının; beklentinin aksine Türkiye’nin ihracatını incelenen dönemde negatif etkilediği gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Entegrasyonlar, Tercihli Ticaret Anlaşmaları, Gümrük Birliği, Çekim Modeli, Poisson Pseudo En Çok Olabilirlik (PPML).

JEL Kodları: F15, F41, P45.

EFFECTS OF PARTICIPATION TO ECONOMIC INTEGRATIONS ON FOREIGN TRADE OF TURKEY: PANEL DATA ANALYSIS

Abstract

The positively directed relationship between economic growth and international trade in the globalizing world caused the importance attached to international trade has increased day by day. Countries, by the effect of this increasing importance, have headed towards economic integrations intensely. Turkey entered into much economic integration agreement, notably, the customs union agreement with European countries in 1996 to improve the foreign trade in parallel to this change in the world conjuncture. This study scrutinized all the economic integrations of Turkey one by one and applied comparative analysis for the 1974-2017 period. Within this scope, a sample was established so as to include 75 countries that had 0.01% share at least in Turkey's foreign trade between the years of 1984 and 2017. There were produced estimations by utilizing bilateral trade data of countries and the Gravity Model. Analysis findings jibe with the literature and show that economic integrations increase the foreign trade of Turkey. However, according to this research, partial scopes arrangements from among economic integrations negatively affected the trade of Turkey in the related period.

Keywords: Economic Integrations, Partial Scopes, Customs Union, Gravity Model, Poisson Pseudo Maximum Likelihood (PPML)

JEL Codes F15, F41, P45.

*Bu çalışma, yazar tarafından İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Uluslararası Ticaret Anabilim Dalında hazırlanan “Ekonomik Entegrasyonlar Teorisi Işığında Türkiye’nin Dış Ticareti ve Çin Etkisi” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹Dr., Kırklareli Üniversitesi, oguzhanozcelik@klu.edu.tr,

²Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İktisat Bölümü, ealp@ticaret.edu.tr,

Makalenin Geliş Tarihi (Received Date): 16.01.2021

Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 01.04.2021

Atıf (Citation): Özçelik, O. & Aykaç Alp, E. (2021), “Ekonomik Entegrasyonlara Katılımın Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkileri: Panel Veri Analizi”, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 4(1):101-114.

Giriş

1944 yılında hayata geçirilen Bretton Woods sistemi öncesi ülkelerin ithal ikameci dış ticaret politikası izlemeleri, oluşan dış ticaret açıklarını kapatmak için mal ve hizmet ticaretine kısıtlama getirmeleri ve son olarak da İkinci Dünya Savaşı, ülke ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bretton Woods ile dünya refahının iyileştirilmesinin, dünya ticaretinin artırılmasıyla ilişkilendirilmesi ve küreselleşmeyle birlikte coğrafyaların birbirine yakınlaşması, uluslararası ticaretin ülke ekonomileri için öneminin gün geçtikçe artmasına yol açmıştır. Kuşkusuz ki dış ticaretin ülkeler için önemli olmasının altında yatan bir diğer sebep de ülkelerin kendi kendilerine yeterli olamamasıdır (Krugman, Obstfeld ve Melitz, 2015).

Adam Smith 1776’da yayınlanan *Ulusların Zenginliği* adlı kitabında iş bölümü, uzmanlaşma ve serbest dış ticaretin önemine vurgu yapmıştır. Buna göre her ülke, en ucuz mal edebildiği ürünlerin üretiminde uzmanlaşmalı, üretiminin fazla kısmını diğer ülkelere serbestçe satarak, diğer ihtiyaçlarını dış ülkelere temin edebilmelidir. Bu durumda hem kıt kaynaklar en etkin biçimde değerlendirilecek, hem de seri ve kitlesel üretime bağlı olarak ölçek ekonomilerinden yararlanılarak, maliyetler düşürülecek, karlılık ve küresel refah artırılacaktır (Erim ve Doğangün Yasa, 2010).

Bu çalışmada serbest dış ticaret anlaşmaları, Gümrük Birliği ve tercihli ticaret anlaşmalarının Türkiye’nin dış ticaretine etkileri deneysel olarak incelenmiştir. Bunun için Türkiye’nin dış ticaretinde 1984-2017 yılları arasında on binde 1 (%0.01) ve daha fazla paya sahip olan ülkeler tespit edilerek örneklem (75 ülke) oluşturulmuştur. Söz konusu 75 ülkenin 1974-2017 dönemi dış ticaret verileri kullanılarak Çekim Modeli ve panel veri yöntemleri kullanılarak ekonomik entegrasyonların Türkiye’nin dış ticaretine olan etkileri tahmin edilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde; dünya dış ticaretinin gelişimi ve ekonomik entegrasyonların buna etkileri grafik ve tablolar yardımıyla analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde literatür özeti sunulmuş, dördüncü bölümde ekonometrik analizler gerçekleştirilmiştir. Sonuç bölümünde ise; genel bir değerlendirme ve politika önerilerine yer verilmiştir.

Bu çalışmada ele alınan konu, örneklem genişliği, analiz yöntemlerinin güçlü yanları ve ulaşılan bulgular itibarıyla ülke ekonomisine ve literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Literatürde Türkiye’nin hem Gümrük Birliği üyeliği, hem de Türkiye’nin imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye’nin dış ticareti üzerine etkileri pek çok ampirik çalışmada ele alınmış olmasına rağmen Türkiye’nin dahil olduğu tercihli ticaret anlaşmalarının ihmal edildiği görülmüştür. Araştırma hem analizde kullanılan zaman aralığının geniş tutulması hem de ekonomik entegrasyonlara tercihli ticaret anlaşmalarının da dahil edilmesi bakımından literatürden ayrılmaktadır.

1. Dünya Geneline Ekonomik Entegrasyonlar ve Dış Ticaretin Gelişimi

İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) Bretton Woods kasabasında toplanan gelişmiş ülkeler, dünyadaki uluslararası ödeme sisteminin güvenilirliğini tekrar sağlayabilmek, ulusal paraların değerini stabil hale getirebilmek ve serbest dış ticaretin önündeki engelleri kaldırabilmek için bir dizi önlemler almışlardır. Bretton Woods anlaşması olarak tarihe geçen bu görüşmelerde ilk olarak ABD Doları altına, diğer ülke para birimleri de ABD Dolarına bağlanmış, böylece ulusal paraların hızla değer kaybetmesinin ve enflasyon artışının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. İkinci olarak; dış borçlarını ödemede güçlüğü düşen ülkeleri uluslararası ticaret ağının içinde tutabilmek için onlara teknik destek ve kredi sağlamak üzere Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund: IMF) kurulmuştur (Özkaya, 2009).

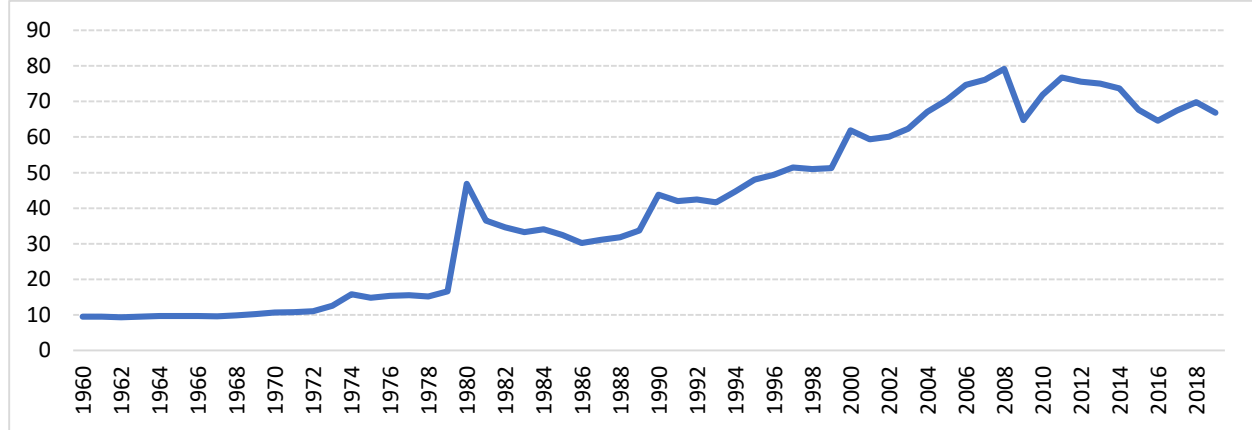
Bretton Woods konferansı sonrası dünya ticaretinde serbestleşme hareketi iki kanattan ilerlemiştir. Birincisi ekonomik birleşmeler yani diğer bir ifadeyle Bölgesel Ticaret Anlaşmaları (RTA) ile diğeri ise Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) bünyesindeki çok yanlı ekonomik görüşmeler ile başlayan küresel açılamdır (Seyidoğlu, 2007). Hoekman ve Mavroidis (2016)’nın da belirttiği gibi II. Dünya Savaşı sonrası dönemde dünya ticaretini liberalleştirebilmek için uluslararası sistem, dünya

ticaretinin önündeki engelleri kaldırmaya yönelik olarak 1948 yılında 24 ülkenin taraf olduğu GATT (General Agreement Tariff and Trade) anlaşmasını yürürlüğe koymuştur. Söz konusu anlaşma, GATT 1947’de Cenevre ile başlayan ve “round” olarak nitelendirilen üye ülkelerin yıllar süren ve toplam 8 müzakerede gösterilen çabalar sayesinde geliştirilmiştir. En son 1986-1994 yılları arasında süren Uruguay müzakerelerinin (Uruguay Round) sonucu olarak 1995 yılında ülkelerin taraf olduğu bir tür anlaşma olarak ilerleyen süreç, ülkelerin üyeliğine dönüştüğü ve DTÖ ismini alan kurumsal bir yapıya kavuşmuştur (WTO, 2011, s.10).

Bu bağlamda ülkeler arası ekonomik iş birliği / entegrasyon çabaları hız kazanmış, Batı Avrupa ülkelerini birleştirmek amacıyla Fransa, Batı Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında 18 Nisan 1951’de imzalanan Paris Anlaşması ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kurulmuştur. Bu birlik zamanla genişleyerek 1986 yılında 12 üyeye çıkmış, 1 Kasım 1993’te imzalanan Maastricht Antlaşması ile Avrupa Birliği adını almıştır. Aynı dönemde (1 Ocak 1994’te) ABD, Kanada ve Meksika arasında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (North American Free Trade Agreement: NAFTA), Japonya ve Asya Ülkeleri arasında Şangay İşbirliği Örgütü (Shanghai Cooperation Organisation: SCO), Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (South Asian Association for Regional Cooperation: SAARC), Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (Asia-Pacific Economic Cooperation: APEC) ve Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (Association of Southeast Asian Nations: ASEAN³) anlaşmaları devreye girmiştir (Tunçarslan, 2019: 44).

Bu durum Şekil 1’den de anlaşılacağı üzere dünya ihracatının, dünya gayri safi yurtiçi hasılasındaki (GSYH) payının yıllar itibarıyla artmasının önünü açmıştır. 1960-2018 döneminde dünya ihracatının dünya GSYH’si içindeki payı Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1: Dünya İhracatının Dünya GSYH’sine Oranı (%)

Kaynak: DTÖ (2020a) ve IMF (2020) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 1’den de izlenebileceği üzere; özellikle 1980 sonrasında dış ticaret ivmelenmiştir. Bu şekilden çıkarılabilecek bir başka sonuç da dünya ticaretinin artış hızının 1980’lerden sonra dünya GSYH’nin artış hızından daha fazla olduğudur⁴.

Dünya ticaretindeki bu ivmeli artışın, uluslararası ticaretin önündeki gümrük duvarlarının kaldırılmasına imkân veren, ülkelerin birbirleriyle oluşturdukları ekonomik entegrasyonlar ile ilintili olduğu bilinmektedir. Ekonomik entegrasyonlara ilişkin ilk katkı gümrük birliği çalışmasıyla Vinner (1950) tarafından gerçekleştirilmiş olsa da bu teoriyi asıl geliştirenin Balassa (1961) olduğu literatür taramasında görülmüştür. Balassa (1961) ekonomik entegrasyonu; "bir alan içinde ayrımcılığın kaldırılması" olarak tanımlamaktadır.

³ ASEAN 1967’de kurulmuş, 1984’te Bruney Darussalam, 1995’te Vietnam, 1997’de Lao PDR ve Birmanya ve 1999’da Kamboçya’nın katılımıyla genişlemiştir.

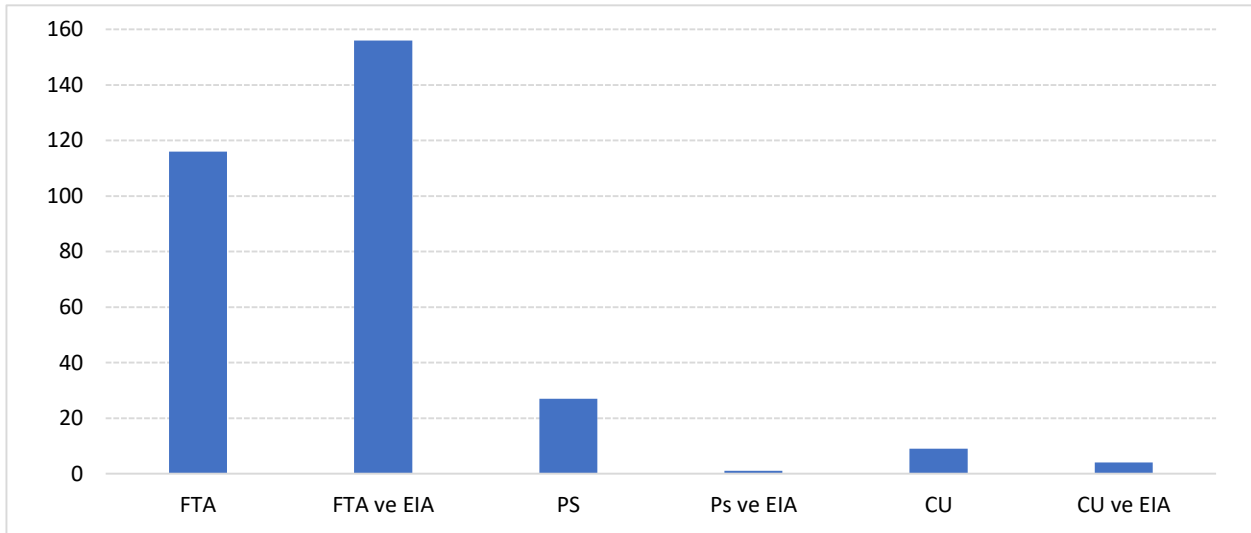
⁴ Çünkü eğrinin eğimi artmıştır.

Ballasa (1994) ekonomik entegrasyonları, kapsamına göre 5 temel farklı grupta (serbest ticaret alanı, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik birlik ve tam entegrasyon) sınıflandırmıştır. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)’nün veri tabanının incelendiğinde ise ekonomik entegrasyonların içerik ve derinliklerine göre 4 ana grubun hem tekil hem de çeşitli varyasyonların birleşimi ile çeşitlilik kazandığı, uygulamada yerini aldığı saptanmıştır. DTÖ ekonomik entegrasyonları; Bölgesel Ticaret Anlaşmaları (Regional Trade Agreement: RTA) ismi altında ikili ve çok taraflı anlaşmalara verilen genel isim olarak tanımlamıştır. DTÖ kayıtlarına göre 1950-2019 yılları arası hala yürürlükte olan ve olmayan toplam 516 adet bölgesel ticaret anlaşması bulunmaktadır. RTA’ların birbirini dışlamayan temelde dört çeşidi vardır ve bu dört çeşidin çeşitli kombinasyonların oluşabilir (DTÖ, 2020b):

- Serbest ticaret anlaşması (Free Trade Agreement: FTA),
- Ekonomik birleşme anlaşması (Economic Integration Agreement: EIA)
- Gümrük birliği (Customs Union: CU)
- Belirli malları kapsayan tercihli ticaret anlaşması (Partial Scope: PS)

DTÖ veri tabanı incelendiğinde Aralık 2020 tarihi itibarıyla DTÖ’ye bildirim yapılan ve yürürlükte olan anlaşmalar aşağıdaki Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: DTÖ’ye Bildirimi Yapılan Ekonomik Entegrasyonlar

Kaynak: DTÖ verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 2’den de izlenebileceği üzere entegrasyon anlaşmalarının ağırlıklı olarak FTA’lar ile gerçekleştiği, EIA anlaşmalarının diğer anlaşmalarla birlikte hayata geçmesine karşın, uluslararası ticarete tek başına uygulamasının olmadığı görülmektedir. DTÖ veri tabanı incelendiğinde bir diğer öne çıkan unsurun da EIA’ların ağırlıklı olarak hizmet sektörlerini kapsaması olmuştur.

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, demokrasi ile yönetilen, ekonomik ve sosyal yönlerden uygar ülkelere yetişmeye çalışan, 1963’ten itibaren Avrupa Birliği’ne girmeye aday bir ülkedir. 1980 yılına kadar görece dışa kapalı, ithal ikamesine dayalı bir ekonomik büyüme modeli uygulayan Türkiye, 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları ile dışa daha fazla açılma ve ihracata dayalı ekonomik büyüme programı uygulamaya başlamıştır. 1986 yılında hisse senedi borsasını (İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, İMKB, 2012 yılında ismi Borsa İstanbul, BIST olarak değiştirilmiştir) kurmuş, 1989 yılında kabul edilen 32 sayılı kanun ile Türk Lirasını uluslararası paralar karşısında konvertibl hale getirmiştir. Böylece ticari ve finansal alanlarda liberal ekonomi politikaları uygulamaya başlayan Türkiye, 1996 yılında Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği anlaşmasını uygulamaya koymuştur. Böylece Avrupa Birliğine üye ve aday

ülkelerle gümrüksüz dış ticaret yapma imkânına kavuşmuştur. DTÖ verilerine göre Türkiye'nin katıldığı ekonomik entegrasyonlara aşağıda yer alan Tablo 1'de yer verilmiştir:

Tablo 1: Türkiye'nin Ekonomik Entegrasyonlara Katılımı

	RTA'nın Türü	RTA Anlaşmasının Olduğu Ülke
1	Kısmi Malları İçeren Anlaşmalar (Partial Scope)	İran, Pakistan, EFTA (İzlanda, Norveç, İsviçre, Lihtenştayn), Bangladeş, Brezilya, Şili, Mısır, İsrail, Kore, Meksika, Pakistan, Paraguay, Peru, Filipinler, Romanya, Tunus, Uruguay, Rusya
2	Serbest Ticaret Anlaşması (Free Trade Agreement)	Mısır, Kore, Arnavutluk, Bosna Hersek, Şili, Gürcistan, Malezya, Moritus, Moldova, Karadağ, Fas, Makedonya, Filistin, Sırbistan, Suriye, Tunus
3	Serbest Ticaret Anlaşması ve Ekonomik Entegrasyon	Singapur
4	DTÖ'ye bildirim yapılmış ama henüz içeriği netleşmemiş ve yürürlüğe girmemiş RTA'lar	Ukrayna
5	Gümrük Birliği	Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Lüksemburg, Danimarka, İngiltere, İrlanda, Yunanistan, İspanya, Portekiz, Avusturya, Finlandiya, İsveç, Macaristan, Litvanya, Polonya, Slovenya, Malta, Güney Kıbrıs, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Romanya, Hırvatistan

Kaynak: DTÖ veri tabanı kullanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 1'den de takip edileceği üzere, Türkiye ekonomik entegrasyonları dünya coğrafyasına dağılmış bir şekilde birçok ülkeyle gerçekleştirmiştir.

2. Literatür Taraması

Yapılan literatür taramasında Türkiye'nin dış ticaretinin temel parametrelerinin modellenmesinde çekim modeli ve panel veri analiz yöntemleri kullanılarak pek çok çalışma yapıldığı görülmüştür. Türkiye'nin dış ticaretini etkileyen en önemli gelişme hiç kuşkusuz ki Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliği olmuştur. Türkiye'nin GB üyeliğine ilişkin yapılan çalışmalar temel olarak üyeliğin statik ve dinamik etkileri ile Türkiye'nin çeşitli ülkeler/ülke gruplarıyla olan dış ticaretine etkilerini incelemiştir. Yazından seçilmiş bazı çalışmaların özeti aşağıda tarih sırasına göre sunulmuştur. Kandoğan (2005), 1962-2002 dönemi için geçerli olmak üzere çeşitli entegrasyonları karşılaştırdığı çalışmada Türkiye'nin GB üyeliğinin Türkiye'nin hem birlik içi ülkelerle olan ihracat ve ithalatını hem de birlik dışı ülkelere gerçekleştirdiği dış ticaretini arttırdığı bulgusuna ulaşarak, GB'nin Türkiye için ticaret artırıcı etkisine vurgu yapmıştır. Aynı çalışmada Kandoğan Türkiye için ticaret saptırıcı etkinin az sermaye yoğun sektörlerde yaşandığının altını çizmiştir.

Antonucci ve Manzocchi (2006), 1967-2001 yıllarını içeren ticaret verilerini ve çekimi modelini kullanarak yaptıkları araştırmada, GB üyeliğinin Türkiye'nin dış ticaretine ilave katkı sağladığına dair bir kanıt bulamamışlardır.

Lehmann, Herzer ve Zarzoso (2007), 1988-2002 yıllarını kapsayan panel veri analizlerinde GB sonrasında Türkiye'nin tarım sektörü ihracatında önemli, sanayi mallarında ise düşük düzeyde artış olduğunu göstermişlerdir.

Kızıltan, Ersungur ve Polat (2008), 1985-2005 yıllarını içeren panel veri analizinde Türkiye'nin GB üyeliğinin Türkiye'nin dış ticaretini artırıcı etkide bulunduğunu ortaya koymuşlardır.

Kalaycı ve Artan (2009), panel veri analizi ve tesadüfi (rassal) etkiler modeliyle elde etkilere bulgulara göre Türkiye'nin GB'ye üyeliğiyle birlikte GB'ye üye 15 ülke ile ihracatının önemli ölçüde arttığını ortaya koymuşlardır.

Nart (2010), 1990 -2007 yılları dahilinde 35 ülke ile yaptığı panel veri analizinde GB üyeliğinin Türkiye'nin ticaret hacmini arttırdığını göstermiştir.

Aysun, Öksüzler ve Yılgör (2012), GB’ye üye 15 ülkenin 1980-2009 yılları arası ticaret verilerini kullanarak ürettikleri tahmin sonuçlarına göre; GB üyeliğinin Türkiye’nin ithalatı üzerinde daha büyük etkisi olurken, ihracatı üzerindeki etkisinin daha önemsiz olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Işık (2015), çekim modeli kullanarak 2001 – 2013 yılları arasında Türkiye’nin GB’ye üye ülkelerle ticaretinin, Türkiye’nin dış ticaretine olumlu katkı yaptığı, ilgili dönemlerde yaşanan ekonomik krizlerin Türkiye’nin ticaretinin yoğun olduğu seçilmiş yedi ülkeyle ticaretini ise olumsuz etkilediğini göstermiştir.

Magge (2015), 1991-2010 dönemi için yaptığı 125 ülkeli çekim modeli analizinde Türkiye’nin GB üyeliğinin 1996-2010 yılları arasında ticaret artırıcı etkisinin (%12.1) ticaret sapmasına kıyasla (%4.8) daha fazla olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Ticaretin yaratılması (piyasa aksaklıklarının yokluğunda) her zaman refah artırıcı etki gösterirken, ticaret sapmasının refah etkilerinin belirsiz olduğunu vurgulamıştır.

Demir ve Bilik (2018) Türkiye’nin dış ticaretini çekim modeliyle analiz ettikleri 31 ülkeli 2003-2014 yıllarını kapsayan çalışmalarında, Türkiye’nin GB üyeliğinin Türkiye’nin dış ticaretini azaltıcı bir etki gösterdiğini bulgusuna ulaşmışlardır.

Akçay ve Saygılı (2019) 1996-2015 yıllarını içeren çalışmalarında, panel çekim modeli bulgularına göre hem serbest ticaret anlaşmalarının hem de GB üyeliğinin Türkiye’nin ihracatı üzerinde olumlu etkide bulunmakla birlikte, GB üyeliğinin etkisinin daha fazla olduğu bulgusuna elde etmişlerdir.

Demiroğlu (2019), 1988-2016 dönemi için serbest ticaret anlaşmalarının (Serbest Ticaret Anlaşmaları: STA) Türkiye’nin dış ticareti üzerinde genel anlamda pozitif yönde etkilerken, her bir anlaşma özelinde söz konusu etkilerin farklı çıktığını, yapısal çekim modelini kullanarak göstermiştir.

Literatür taraması özetlenecek olursa dış ticarete çekim modelinin genel olarak; ülkelerin dış ticaretini etkileyen temel parametrelerini (mesafe, GSYH, nüfus vb.) tespit etmede, politika kararlarının (ekonomik entegrasyonlara katılım, RTA’lar vb.) sonuçlarını ölçmede kullanıldığı izlenmiştir. Ayrıca yukarıdan sıralanan amaçlardan farklı olarak da araştırma konusunun özelliğine bağlı olarak bir açıklayıcının değişkenin dış ticarete etkisini görmek için kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada literatürden farklı olarak; gümrük birliğinin etkilerinin yanında tercihli ticaret anlaşması (Partial Scope: PS) Türkiye’nin dış ticaretine etkisi araştırılıp, diğer entegrasyon türlerinin etkileriyle karşılaştırılmıştır. Çalışmanın bu yönüyle literatüre önemli bir katkı sağlaması hedeflenmektedir.

3. Ekonometrik Analiz

Bu bölümde araştırmanın konusu olan Türkiye’nin dış ticaretine ekonomik entegrasyonların etkisini modellemede kullanılacak olan Çekim Modeline (Gravity Model) ve modelin kullanılmasından ele edilen bulgulara yer verilmiştir. Çekim Modelinin tercih edilmesinin temel sebebi; Demiroğlu’nun (2019) çalışmasında da belirttiği gibi, modelin ekonomi bilimindeki en başarılı ampirik modellerden biri olmasıdır. Çekim Modelinin başarısı temelde beş sebebe dayanmaktadır: (i) Sezgiseldir, (ii) Sağlam teorik temellere dayanır, (iii) Genel denge çerçevesinde çalışır, (iv) Çok esnek yapıdadır ve (v) Tahmin gücü yüksektir (Yotov vd., 2016). Yotov vd. (2016) çalışmasını destekler nitelikte olarak Leamer ve Levinsohn (1995) Çekim Modelinin, uluslararası ticaret akımlarını analiz etmede en net ve sağlam bulgular elde etmeye imkân verdiğini belirtmişlerdir

3.1.Yöntem ve Veri Seti:

Çekim modeline ilişkin literatür incelendiğinde modelin, iki veya daha fazla coğrafi konum arasındaki akımları (ticaret, göç, turizm, trafik, sermaye, enerji vb.) ve bu akımların sebeplerini tahmin etmek için kullanılan bir matematiksel model olduğu karşımıza çıkmaktadır. Model teorik dayanağını Newton’un evrensel kütle çekim kanunundan alması adını bu yasadandır almaktadır. Söz

konusu kanuna göre; iki cisim arasındaki çekim gücü F ; evrensel çekim sabiti (G) ve iki cismin kütleleri (M_i , M_j) ile doğru, aralarındaki mesafenin (D_{ij}) karesiyle ters orantılı olup bu durum Denklem (1) ile gösterilmiştir (Genç, 2011: 80).

$$F_{ij} = G \frac{M_i M_j}{D_{ij}^2} \quad (1)$$

F_{ij} : (i) ve (j) kütleleri arasındaki kütle çekim kuvvetini

G : Evrensel çekimi sabitini

M_i : (i) cisminin kütlelerini

M_j : (j) cisminin kütlelerini

D_{ij} : (i) v (j) ülkesi arasındaki mesafeyi temsil etmektedir.

Tarihte çekim modelinin dış ticareti açıklamada ilk kez modellenerek ampirik uygulaması 1962’de Jan Tinbergen’in yönetiminde Hollandalı bir grup iktisatçı tarafından gerçekleştirilmiş ve Newton’un fizik kanununu aşağıda yer alan Denklem (2)’deki analojiye dönüştürülmüştür (Golovko, 2014: 86-90):

$$Trade_{ij} = \alpha_0 \frac{Y_i^{\alpha_1} Y_j^{\alpha_2}}{D_{ij}^{\alpha_3}} \quad (2)$$

$Trade_{ij}$: (i) ülkesinden (j) ülkesine gerçekleşen dış ticareti (ithalat ya da ihracatı)

$Y_i^{\alpha_1}$: (i) ülkesinin GSYH’sini

$Y_j^{\alpha_2}$: (j) ülkesinin GSYH’sini

$D_{ij}^{\alpha_3}$: (i) ve (j) ülkesi arasındaki mesafeyi göstermektedir.

α_0 , α_1 , α_2 ve α_3 de modelin parametreleridir.

Literatürde kullanılan çekim modellerinde gelir, mesafe vb. temel benzerlikler olsa da uygulamada araştırmacılar yaptıkları çalışmanın amacına yönelik olarak başka açıklayıcı değişkenler de eklemekte özgürdüler (Shepherd, Doytchinova ve Karavchenko, 2019: 13). Bu nedenle çekim modeline zamanla çalışmaların amacına uygun olarak çeşitli değişkenler eklenmiş ve model bu haliyle “genişletilmiş çekim modeli” ismini almıştır (Demiroğlu, 2019).

Anderson ve Van Wincoop (2003) çalışmasıyla literatüre kazandırılan Yapısal Çekim Modeli; temelde ülkeler arası ticaret maliyetlerini ele alarak modelin teorisine katkıda bulunmuştur. Yazarlar ticaret maliyetlerini “ticaret direnci” ile ilişkilendirdikleri çalışmalarında, iki ülke arasındaki ticaret direncinin artmasının, başka bir ifadeyle maliyetlerin artmasının, iki ülke arasındaki ticaretin azalmasına sebebiyet verdiğini, ticaret dirençlerinin azalmasının ise ticareti artırıcı rol oynadığını belirlemişlerdir. Bu saptama, yalnızca iki ülkeli bir dünyada geçerliliğini korumaktadır. Mevcut sistemde yani çok ülkeli bir ekonomik yapıda (i) ülkesinin sözcelimi (k) ülkesiyle yürürlüğe koyacağı bir ticaret politikası (örneğin tercihli ticaret anlaşması), ticaret maliyetlerini düşürecek ve ticareti bu yöne kaydıracaktır. Serbest ticaret anlaşmalarının ticaret artırıcı ve saptırıcı etkileri bu şeklide oluşmaktadır. Anderson ve Van Wincoop (2003) sadece iki ülke arasındaki ticaret dirençlerinin dikkate alınarak yapılan tahminlerin yukarıda özetlenen sorunlara yol açtığını, bu nedenle göreceli ticaret maliyetlerinin kontrol edileceği bir çekim modelinin önemli olduğunu ifade etmiştir. Yazarlar, sorunu çözmeye yönelik olarak tüm ülkelerin maruz kaldıkları ortalama ticaret direncini çok yönlü ticaret direnci (Multilateral Trade Resistance) olarak isimlendirdikleri kavram ile açıklamışlardır. Çok yönlü ticaret dirençleri kavramı iki ülke arasındaki ticaret akımlarının belirleyicisinin (i) ve (j) ülkeleri arasındaki ticaret maliyetlerinden ziyade, diğer ülkelerin ticaretlerinin göreceli maliyetleri olduğunun altını çizmişlerdir. Çok yönlü ticaret dirençlerinin hem direkt gözlemlenebiliyor olmaması hem de yukarıda yer alan kısıtlar sebebiyle, çok yönlü ticaret dirençlerinin ampirik çalışmalarda, sabit etkiler yöntemi aracılığıyla tahmin edildiği izlenmiştir (Golovko, 2014:139).

Dış ticaret verilerinin ekonometrik olarak ele alındığında iki temel sorunla karşılaşmaktadır. Birincisi; değişen varyans (heteroskedastisite) diğeri ise sıfır ticaret problemidir. Poisson Pseudo Maximum Likelihood (PPML: Poisson Pseudo En Çok Olabilirlik) heteroskedastisite ve bağımlı değişkende ölçüm hatalarına sahip modellerde bile düşük seviyede sapmaya sahiptir ve hem ihracat hem de ithalatta logaritmik dönüşüm yapmadan düzey değerlerde analiz yapılmasına izin verdiğinden, sıfır ticaret değerlerinin veri setinden dışlanmasına gerek bırakmamaktadır (Silva ve Tenreyro, 2006). Diğer bir ifadeyle bu çalışmada katsayıların tahmini için, bağımlı değişkenin logaritması almadığı için gözlemlerde özellik kaybına sebep olmayan, zamana göre değişmeyen değişkenleri modelden düşürmeyen ve heteroskedastisiteye karşı dirençli olan PPML tahmincisinin kullanılması tercih edilmiştir.

TÜİK veri tabanında Türkiye’nin yıllara ve ülkelere göre dış ticaret verileri incelendiğinde Türkiye’nin 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte ticaret ortaklarının sayısında dramatik artışlar yaşandığı gözlenmiştir. Türkiye’nin 1984 – 2017 yılları arasında Dünya’da siyasi bağımsızlığını elde etmiş farklı ekonomik büyüklükte 270’den fazla ülke ile ticari faaliyet içinde olduğu izlenmektedir.

Bu çalışmada tüm bu ülkelerle analiz yapmak yerine, Türkiye’nin ticaretinde hacimsel olarak belirli büyüklükte yer tutan ülkelerin önce tespiti, sonra seçimi yapılarak, analizlere başlanması tercih edilmiştir. Bu doğrultuda 1984 - 2017 döneminde Türkiye’nin dış ticaret hacminden (ihracat ve ithalat toplamları) on binde bir ve üstünde pay alan ve verisine ulaşılabilen 75 ülke ile örneklem oluşturulmuş ve Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: *Analize Dahil Edilen Ülkeler*

Gümrük Birliği Ülkeleri	Diğer Ülkeler
İngiltere, Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, İsveç, Finlandiya, Yunanistan, İrlanda, Malta, Portekiz, İspanya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan, Litvanya, Hırvatistan, Slovenya, Polonya, Romanya	Amerika Birleşik Devletleri, Norveç, İsviçre, Kanada, Japonya, Avustralya, Güney Afrika, Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Meksika, İran, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, Bangladeş, Hong Kong, Hindistan, Endonezya, Güney Kore, Malezya, Pakistan, Singapur, Tayland, Vietnam, Cezayir, Letonya, Libya, Fas, Nijerya, Tunus, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Rusya, Tacikistan, Çin, Türkmenistan, Ukrayna, Özbekistan, Moğolistan, Makedonya, Bosna Hersek, Kuzey Kore

Türkiye’nin Tablo 2’de yer alan örneklem ülkeleriyle olan ikili ihracat ve ithalat verileri 1974-2017 dönemi için IMF’nin Directions of Trade Statistics (DOT) veri tabanından temin edilmiştir.

Modelde yer verilmesi düşünülen çekim modelinin temel bağımsız değişkenler olan (*i*) ve (*j*) ülkeleri arasında var olan gümrük birliği (CU), serbest ticaret anlaşması (FTA), ekonomik entegrasyon anlaşmaları (EIA) ve bazı mal gruplarını kapsayan anlaşma (PS) ve son olarak yukarıda sözü edilen tüm entegrasyon anlaşmalarının toplamını gösteren bölgesel ticaret anlaşmalarını gösteren (RTA) değişkenleri olmak üzere beş grupta ele alınan (1) ve (0) değerlerinden oluşan kukla değişkenleri olup, bu veriler Universitat Bayreuth⁵’un veri tabanı kullanılarak elde edilmiştir. Modelin diğer açıklayıcı değişkenleri olan ülkeler arasındaki mesafe (*lndist*) iki ülkenin en kalabalık şehirleri arasındaki km cinsinden mesafenin basit logaritması (km), ülkelerin yıllara göre değişen nüfuslarının logaritması (*lnpop_i* ve *lnpop_j*) Le Centre

⁵ <https://www.ewf.uni-bayreuth.de/en/research/RTA-data/index.html>

d'études prospectives et d'informations (CEPII)⁶ dan temin edilmiştir. Ülkelerin gayrisafi yurtiçi hasılları (GSYH) için Dünya Bankası⁷, nın internet sayfasından yararlanılmıştır.

Aşağıda yer alan tüm modeller için öncelikle birim (ithalatçı ve ihracatçı etkiler) ve zaman etkilerinin varlıkları sınanmış ve modellerin hepsinde bu etkiler görüldüğünden modele dahil edilmişlerdir. Türkiye'nin imzaladığı diğer RTA'ların (CU, RTA, FTA ve PS) dış ticarete etkisini ölçebilmek amaçlı temel çekim modeline anlaşma olan ülkeler için 1, olmayan ülkeler için 0 değerini alan (anlaşmanın yapıldığı tarihler dikkate alınarak) kukla değişkenler (CU_{ijt} , RTA_{ijt} , FTA_{ijt} ve PS_{ijt}) eklenmiştir. Bu kukla değişkenlerin kendi aralarındaki korelasyonlarının yüksek olması, bu durumun modele çoklu doğrusal bağlantı olarak yansımaları ve değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkilerinin net olarak görülebilmesi gibi muhtemel gerekçelerle modeller ayrı ayrı tahmin edilmiştir.

Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliğinin etkilerini modellemeye yönelik olarak ihracat için (3) ve ithalat için (4) no.lu denklemler kurulmuştur.

$$EX_{ijt} = \exp(\beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{jt} + \beta_2 \ln DIST_{ij} + \beta_3 \ln POP_{jt} + \beta_5 D1_{jt} + \beta_6 D2_{jt}) u_{jt} \quad (3)$$

$$IMP_{ijt} = \exp(\beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{jt} + \beta_2 \ln DIST_{ij} + \beta_3 \ln POP_{jt} + \beta_5 D1_{jt} + \beta_6 D2_{jt}) u_{jt} \quad (4)$$

Yukarıda yer alan modellerde Gümrük Birliğinin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkisini tahmin etmek amacıyla (3) ve (4) numaralı temel çekim modeline iki adet kukla değişken eklenmiştir. Bir önceki bölümde CU olarak tanımlanan bu değişken iki kategoride ele alınmıştır. Bunlardan birincisi Türkiye'nin gümrük birliğine girdiği 1996 sonrasında ihracat ve ithalatının nasıl değiştiğini tahmin etmek için oluşturulan gümrük birliği öncesi dönem (1974-1995) için 0, sonrası (1996-2017) için 1 değerini alan kukla değişken ($D1_{jt}$)'dir. Diğeri ise, Türkiye'nin gümrük birliği ülkeleri ile yaptığı dış ticaretin etkisini ölçebilmek amaçlı gümrük birliği ülkeleri için 1, gümrük birliği olmayan ülkeler için 0 değerini alan kukla değişkendir ($D2_{jt}$)'dir. Bu kukla değişken oluşturulurken her bir üye ülkenin gümrük birliğine girdiği yıl dikkate alınmış, bu yıldan öncesine 0, sonrasına ise 1 değerleri verilmiştir.

Denklem (3) ve (4) kullanılarak Gümrük Birliği üyeliğinin Türkiye'nin dış ticaretine etkisi modellenmiş ve elde edilen sonuçlar aşağıda yer alan Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Türkiye'nin Dış Ticaretine Gümrük Birliğinin Etkisi

Açıklayıcı Değişkenler	EX_{ijt}	IMP_{ijt}
GDP_{jt}	0.759*	0.800*
$DIST_{ij}$	-1.678*	0.633*
POP_{jt}	0.302*	-0.495*
$D1_{jt}$	0.162*	0.184*
$D2_{jt}$	2.427**	1.928*
<i>Sabit Terim</i>	6.532*	826*
Gözlem Sayısı	2728	2686
R²	0.959	0.964
Ortalama VIF	1.71	1.71
Sabit Etkiler	Birim ve zaman	
Birim (μ) ve zaman (λ) etkileri için LR testi	2196.15*	1300.68*
Birim (μ) etkileri için LR testi	1664.46*	1177.59*
Zaman (λ) etkileri için LR testi	534.21*	122.66*

*p<0.01, **p<0.05

⁶ http://www.cepii.fr/CEPII/en/bdd_modele/presentation.asp?id=8

⁷ [https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2aeries=NY:GDP.MKTP.CD=#\)org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.CD&country=#](https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2aeries=NY:GDP.MKTP.CD=#)org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.CD&country=#)

Modellerde öncelikle ülke (ihracatçı ve ithalatçı) ve zaman (yıl) etkilerinin anlamlılığını sınamak amacıyla temel hipotezleri $H_0: \sigma_{\mu} = \sigma_{\lambda} = 0$ (birim ve zaman etkisi yoktur), $H_0: \sigma_{\mu} = 0$ (birim etki yoktur) ve $H_0: \sigma_{\lambda} = 0$ (zaman etkisi yoktur) olan olabilirlik oranı (likelihood ratio (LR) testleri yapılmıştır. Birim ve zaman etkilerinin varlığını sınamak için birleşik ve ayrı ayrı yapılan LR test sonuçlarına göre hem ihracat hem de ithalat modelinde ülke (ithalatçı ve ihracatçı) ve yıl etkilerinin anlamlı olduğu görüldüğünden, her iki etkinin de olduğu model PPML tahmincisi ile tahmin edilmiştir. Ortalama VIF değeri, 10’dan küçük olduğundan⁸ modelde çoklu doğrusal bağlantı problemi olmadığı görülmektedir.

Beklenildiği gibi Türkiye’nin ihracatında partner ülkenin GSYH’si, nüfusu ve iki ülke arasındaki mesafe etkilidir. Sonuçlara göre diğer değişkenlerin etkisi sabitken partner ülkenin GSYH’sindeki her %1’lik artış Türkiye’nin bu ülkelerle ihracatını yaklaşık %0.75 ve ithalatını yaklaşık %0.80 arttırmaktadır. Çekim modelinde yer alan nüfus değişkeni (POP_{jt}) ülkelerin arz ve taleplerini modellemekte kullanılmakla birlikte partner ülkelerin nüfuslarının artması Türkiye’nin ihracatını olumlu etkilerken, ithalatını olumsuz etkilediği görülmüştür. Türkiye ve partner ülkeler arasındaki mesafedeki artış, Türkiye’nin bu ülkelerle ihracatını artırırken ve ithalatını azaltmaktadır.

Türkiye’nin gümrük birliğine üye olması ithalatı ve ihracatı üzerinde pozitif etki yapmış, ithalatına oranla toplam ihracatını daha fazla artırmıştır. Türkiye’nin Gümrük Birliğine girdikten sonra, önceki döneme göre toplam ihracatı örneklemde yer alan ülkelerle %799, toplam ithalatı ise %224 artmıştır. Pek tabii ki GB üyeliğinin Türkiye’nin ihracatını, ithalattan daha fazla artırıyor olması Türkiye lehine olumlu etkidir. Ayrıca Türkiye’nin Gümrük Birliğine üye olan ülkelerle (üyelik tarihleriyle itibariyle) yaptığı ihracat üye olmayanlara göre %15, ithalatı ise %20 daha fazla olması; bu süreçte Türkiye’nin GB üyeleriyle olan dış ticaret açığının artmaya devam ettiğini göstermektedir. Burada her iki katsayının da pozitif olması; GB üyeliğinin Türkiye için ticaret yaratıcı etki gösterdiğine işaret etmektedir.⁹

Türkiye’nin imzaladığı diğer RTA’ların (RTA, FTA ve PS) dış ticarete etkisini ölçebilmek amaçlı temel çekim modeline anlaşma olan ülkeler için 1, olmayan ülkeler için 0 değerini alan (anlaşmanın yapıldığı tarihler dikkate alınarak) kukla değişkenler (RTA_{ijt} , FTA_{ijt} ve PS_{ijt}) eklenmiştir. Bu kukla değişkenlerin kendi aralarındaki korelasyonlarının yüksek olması, bu durumun modele çoklu doğrusal bağlantı olarak yansımaları ve değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkilerinin net olarak görülebilmesi gerekçeleriyle modeller (ihracat için 5, 7 ve 9 no.lu modeller ve ithalat için 6, 8 ve 10 no.lu denklemler) ayrı ayrı tahmin edilmiştir.

$$EX_{ijt} = \exp(\beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{jt} + \beta_2 \ln DIST_{ij} + \beta_3 \ln POP_{jt} + \beta_5 RTA_{ijt}) u_{jt} \quad (5)$$

$$IMP_{ijt} = \exp(\beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{jt} + \beta_2 \ln DIST_{ij} + \beta_3 \ln POP_{jt} + \beta_5 RTA_{ijt}) u_{jt} \quad (6)$$

$$EX_{ijt} = \exp(\beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{jt} + \beta_2 \ln DIST_{ij} + \beta_3 \ln POP_{jt} + \beta_5 FTA_{ijt}) u_{jt} \quad (7)$$

$$IMP_{ijt} = \exp(\beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{jt} + \beta_2 \ln DIST_{ij} + \beta_3 \ln POP_{jt} + \beta_5 FTA_{ijt}) u_{jt} \quad (8)$$

$$EX_{ijt} = \exp(\beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{jt} + \beta_2 \ln DIST_{ij} + \beta_3 \ln POP_{jt} + \beta_5 PS_{ijt}) u_{jt} \quad (9)$$

$$IMP_{ijt} = \exp(\beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{jt} + \beta_2 \ln DIST_{ij} + \beta_3 \ln POP_{jt} + \beta_5 PS_{ijt}) u_{jt} \quad (10)$$

Yukarıda yer alan denklemler kullanılarak Gümrük Birliği dışındaki entegrasyonların Türkiye’nin dış ticaretine etkileri modellenmiş ve sonuçlar aşağıda yer alan Tablo 4’te gösterilmiştir.

⁸ Yerdelen Tatoğlu (2020: 115) $VIF < 10$ olduğunda ilgili tahminde çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmayacağını ifade etmektedir.

⁹ Bu çalışmanın tamamında gölge değişkenlerin yorumlamasında kullanılan hesaplamalar için $\% \Delta = 100 * [\exp(\beta) - 1]$ formülasyonu temel alınmıştır (Silva ve Tenreiro, 2006)).

Tablo 4: Türkiye'nin Dış Ticaretine İmzaladığı RTA'ların Etkisi

Değişkenler	EX_{ijt}	IMP_{ijt}	EX_{ijt}	IMP_{ijt}	EX_{ijt}	IMP_{ijt}
GDP_{jt}	0.750*	0.801*	0.779*	0.804*	0.763*	0.806*
$DIST_{jt}$	-1.513*	-0.178	-1.723*	-0.164	-1.664*	0.710
POP_{jt}	0.726*	-0.537*	0.285*	-0.586*	0.290*	-0.541*
RTA_{ijt}	0.227*	0.212*	-	-	-	-
FTA_{ijt}	-	-	-0.054	0.038	-	-
PS_{ijt}	-	-	-	-	-0.867*	-0.33
Sabit Terim	5.797*	9.522*	6.737*	9.425*	6.462	0.831*
Gözlem Sayısı	2728	2686	2728	2686	2728	2686
R²	0.959	0.907	0.959	0.963	0.959	0.964
Ortalama VIF	1.63	1.63	1.73	1.73	1.63	1.63
Birim (μ) ve zaman (λ) etkileri için LR testi	3139.30*	1754.44*	3186*	1798.93*	2831.22*	1518.86*
Birim (μ) etkiler için LR testi	2453.13*	1503.97*	2442.78*	1551.32*	2082.51*	1264.86*
Zaman (λ) etkiler için LR testi	1490.23*	595.20*	1524.04*	619.10*	1378.18*	504.72*

*p<0.01, **p<0.05

Tablo 4'teki model tahmin sonuçlarına bakıldığında; tüm alt modellerde Türkiye'nin ithalatı ve ihracatı üzerinde temel değişkenler olan GSYH, nüfus ve uzaklık değişkenlerinin etkileri önsel beklentilerle uyumludur. Partner ülkenin GSYH'si pozitif, nüfusu ihracat için pozitif ve ithalat için negatif, ülkeler arasındaki mesafenin ihracatta negatif, ithalatta ise anlamsız etkilerinin olduğu görülmektedir. Türkiye'nin imzaladığı RTA'ların etkisine bakıldığında sadece bölgesel ticaret anlaşmalarının (RTA) dış ticaret üzerindeki etkileri anlamlı ve olumlu çıkmıştır. Bölgesel ticaret anlaşmaları imzalanan ülkelerle, bu anlaşmaların imzalanma tarihinden sonra anlaşması olmayan ülkelere göre ihracatı yaklaşık olarak %27.6, ithalatı ise %23.24 artmıştır. Her iki katsayının da pozitif olması; RTA üyeliklerinin Türkiye için ticaret yaratıcı etki gösterdiğine işaret etmektedir. Serbest ticaret alanı anlaşmalarının (FTA_{ijt}) Türkiye'nin dış ticareti üzerinde etkisi bulunmamakta olup, tercihli ticaret anlaşmalarının (PS_{ijt}) anlaşmaların sadece ihracat üzerindeki etkisinin negatif olduğu görülmüştür¹⁰. Elde edilen bulgulardan hareketle Türkiye'nin dış ticaretini artırabilmesi için; bölgesel dış ticaret anlaşmalarına daha fazla ağırlık vermesinin yararlı olabileceği ifade edilebilir. Ayrıca, ihracatın katsayısının ithalata oranla daha büyük olması da bölgesel ticaret anlaşmalarının, Türkiye'nin lehine sonuçlar verdiğini göstermektedir.

4. Sonuç

Ticari partnerlerinin milli gelirinin ve nüfusunun artmasının, Türkiye'nin ihracatını önemli ölçüde artırdığı görülmüş olup, bu sonuçtan hareketle Türkiye'nin özellikle yüksek gelirli ve kalabalık nüfuslu ülkelere yönelik ihracat çalışmalarına ağırlık vermesinin, ülkenin ihracat gelirlerini artırarak, dış ticaret açığını ve cari işlemler açığını azaltmada yararlı olabileceği değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin ihracatının uzaklık esnekliğinin çok yüksek olması sebebiyle Türkiye'nin ihraç mallarının kolay ikame edilebildiğinden, ihracatının ulaşım maliyetlerinden (uzaklıktan) olumsuz yönde etkilendiği görülmüştür. Bu nedenle Türkiye'nin dış satımının mesafeye artan maliyetler sonucu fiyatlamada rekabet kaybı yaşayacağı mallar yerine, katma değeri yüksek mallara odaklanması daha yararlı olacaktır. Ulaşım maliyetlerini düşürerek, ihracatta rekabet gücünü artırabilmek için; demir yolu ve deniz yolu gibi daha ucuz taşıma yöntemlerinin kullanımına önem vermesi, Türkiye'nin kendisine görece daha yakın ülkelere yönelik ihracat faaliyetlerine ağırlık vermesi daha faydalı olabilecektir. Ayrıca pazara yakın sınır dışı coğrafyalarda üretim üsleri

¹⁰ Türkiye'nin PS anlaşması olan ülkelerle yaptığı ihracatın, üye olmayanlara göre %137 daha az olması, PS anlaşması olmayan ülkelere doğru bir ticaret sapmasının olduğunu göstermektedir.

kurularak üretim ve dağıtımın bu üsler üzerinden yapılması, mesafeden doğan dezavantajın bertaraf edilmesine imkân verebilir.

Türkiye’nin dış ticaretini olumlu yönde etkilemesi beklenen ekonomik entegrasyonların, Türkiye’nin dış ticaretini farklı düzey ve yönlerde etkilediği görülmüştür. Ele alınan zaman aralığında, Türkiye’nin katıldığı en kapsamlı entegrasyon olan Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin dış ticaretini artırıcı etki göstermesine karşın, daha az kapsamlı serbest ticaret anlaşmalarında (FTA’larda) ele alınan dönem itibariyle bu etkinin ortadan kalktığı, tercihli ticaret anlaşmalarında (PS’lerde) ise bu etkinin ihracat noktasında olumsuzla döndüğü, ithalatta ise olmadığı görülmüştür. Oysa yapılan literatür taramasında PS’lerin dünya ticaretini olumlu yönde etkilediği diğer bir ifadeyle ticaret artırıcı etki gösterdiği saptanmıştır. Bu nedenle Türkiye’nin PS gibi hem ülke sayısı hem de mal grupları itibariyle dar kapsamlı entegrasyonlardan kaçınması ve mümkün olduğunca mal grupları itibariyle daha çok ürünü kapsayan entegrasyonlar içinde yer alması gerekmektedir.

Bundan sonraki araştırmalar için öneriler:

Dünya ticaretini olumlu etkilemesine karşın incelenen zaman aralığında Türkiye’nin ihracatında anlaşmanın olmadığı ülkelere ticaret sapmasına neden olan, ithalatında ise istatistiki olarak anlamlı düzeyde etkilemeyen tercihli ticaret anlaşmalarının (PS), her bir anlaşma, ülke ve mal grupları perspektifinde incelenerek söz konusu olumsuzluğun nedenleri araştırılabilir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Birinci yazarın makaleye katkı oranı %90, ikinci yazarın makaleye katkı oranı %10’dur.

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest) : Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akçay, F. & Saygılı, F.R. (2019). “Türkiye’nin Bölgesel Ekonomik Örgütlerle İhracatı Üzerine Çekim Modeli Uygulaması: Ab Dışında Alternatifler Mümkün mü?”. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 37(2):193-214.
- Anderson, J. E. & Van Wincoop, E. (2003). “Gravity with Gravitas: A Solution to the Border Puzzle”. *American Economic Review*. 93: 170–92.
- Anderson, J. E. & van Wincoop, E. (2004). “Trade Costs”, *Journal of Economic Literature*, 42: 691–751. DOI: <https://doi.org/10.1257/0022051042177649>.
- Aysun, A., Öksüzler, O. & Yılığör, M. (2012). “Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Etkisi: Panel Çekim Modeli Uygulaması”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2): 15-26.
- Balassa, B. (1967). “Trade Creation and Trade diversion in the European Common Market”. *Economic Journal*, 77(305): 1-21. DOI: <https://doi.org/10.2307/2229344>.
- Demir, M.A. & Bilik, M. (2018). “Türkiye’nin Ticaret Etkinliği: Stokastik Sınır Çekim Modeli Yaklaşımı”. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. (11)1: 29-48.
- Demiroğlu, Ö. (2019). *Serbest Ticaret Anlaşmalarının Dış Ticarete Etkisi: Türkiye İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz*. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- DTÖ (2020a). *Documents, Data and Source*. <https://data.wto.org/> (Erişim Tarihi: 17.01.2021)
- DTÖ (2020b). *Regional Trade Agreements*. https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm (Erişim Tarihi: 17.01.2021).
- Erim, N. & Doğangün Yasa, B. (2010). “Wealth of Nations”ı Türkçe’den Okumak”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1): 19-38.
- Genç, M. (2011). *Bölgeselleşme ve Bölgeselleşmenin Ticaret Akımları Üzerindeki Etkisinin Çekim Modeli İle Analizi*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon.
- Golovko, A. (2014). *Avrasya Ülkelerinin Dış Ticaretlerinin Çekim Modeli Çerçevesinde Analizi*. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Işık, N. (2015). “Avrupa Birliği – Türkiye Dış Ticaret Akımlarının Genişletilmiş Panel Çekim Modeliyle Tahmini”. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 23(1): 49-67
- Kalaycı, C. & Artan, S.(2009). “Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkileri: Panel Veri Analizi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27: 301-314.
- KANDOĞAN, Y. (2005), *Trade Creation and Diversion Effects of Europe’s Regional Liberalization Agreements*, William Davidson Institute Working Paper, No: 746.
- Kızıltan, A., Ersungur, M & Polat, Ö. (2008). “Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Avrupa Birliği ile İhracat ve İthalatına Etkisi”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1): 83-99.
- Krugman, W., Obstfeld M. & Melitz, J. M. (2015). *International Economics Theory and Policy*. Pearson Press.
- Krugman, P. and Wells, R. (2011). “*Macroeconomics*”, (Fifth Edition), Macmillan, New York.

- Lehman, F.D.N, Herzer, D., Zarzoso, M.I. & Vollmer, S. (2005). *Turkey and the Ankara Treaty of 1963 : What can Trade Integration Do for Turkish Exports*. Georg-August-Universität Göttingen.
- Leamer, E. and Levinsohn, J. (1995). “International Trade Theory: The Evidence”, *Handbook of International Economics*, 3: 1339–1394.
- Magee, S.P.C. (2016). “Trade Creation, Trade Diversin, and the General Equilibrium Effects of Regional Trade Agreements: a Study of the European Community-Turkey Customs Union”. *Review of World Economics*, 152(2):383-399.
- Nart, E.Ç. (2010). “Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi”. *Journal of Yasar University*, 17(5): 2874-2885.
- Özkaya, M . (2009). “IMF'nin Değişen Rolü: Bretton Woods'tan Günümüze”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2): 102-117
- Shepherd, B. (2012). *The Gravity Model of International Trade: A User Guide*. United Nations ESCAP, United Nations, New York.
- Shepherd, B., Doytchinova, H. S. & Kravchenko, A.. (2019). *The Gravity Model of International Trade: A User Guide [R version]*. Bangkok: United Nations ESCAP
- Silva, S.J.M.C. & Tenreyro, S. (2006). “The Log of Gravity”, *The Review of Economics and Statistics*, 88(4): 641-658.
- Smith, A. (1776). *Ulusların Zenginliği*. (Çev: Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı). Yeni Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Tinbergen, J. (1962). *Shaping the World Economy*, The Twentieth Century Fund, New York.
- Tunçarslan, N. (2019). “Fikirselle ve Normatif Bölgeselleşme: ASEAN Örneği”. *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 7: 38-52.
- Viner, J. (1950). *The Customs Union Issue*. New York: Carnegie Endowment for International Peace.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). *Ekonometri. Stata Uygulamalı*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Yotov, Y.V., Piermartini, R., Monteiro, J.A. and Larch, M. (2016). “*An Advanced Guide to Trade Policy Analysis: The Structural Gravity Model*”, Geneva, WTO Publications.